

ВЕРБАЛЬНА АГРЕСІЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

В статті розглядаються особливості використання вербальної агресії, а саме ненормативної лексики в різних сферах повсякденної життя. Особливу увагу приділяється розповсюдженню такої лексики серед молодіжних груп. Здійснюється вивчення причин і вивчення засобів вираження вербальної агресії і мовних конфліктів.

Ключові слова: вербальна агресія, ненормативна лексика, інвектива, мовний конфлікт.

The peculiarities of the use of verbal aggression are examined in the article, namely unnormative vocabulary in different spheres of everyday life. The special attention is given to distribution of the given vocabulary among young people. Elucidating the causes and studying the means of expression of verbal aggression and linguistic conflicts are carried out.

Key words: verbal aggression, unnormative vocabulary, invective, linguistic conflict.

Дослідження засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів є одним з центральних завдань сучасної лінгвістики. Прояви мовленнєвої агресії у різних сферах комунікації розглядаються у працях К. Ф. Седова, Т. О. Воронцової, О. П. Сковородникова, В. І. Шаховського, І. Ф. Бублик, у спеціальних збірниках наукових праць “Агресія в мові і мові” (2004), “Речева агресія в сучасній культурі” (2005) та ін. Ядро агресивних мовленнєвих проявів — інвективу — аналізують у своїх працях В. І. Жельвіс, М. Д. Голєв, Б. Я. Шаріфуллін, С. В. Дороніна, С. В. Форманова, Т. В. Чернишова, Г. В. Завражина та ін. Проте переважна більшість досліджень функціонування мовленнєвої агресії здійснювалася або на матеріалі художньої літератури, або серед дітей шляхом створення експериментальних ситуацій, або в інституціональному контексті засобів масової інформації (ток-шоу, теледебати). У зв’язку із цим актуальність пред-

ставленого дослідження зумовлена важливістю вивчення проблеми конфліктного спілкування для гармонізації міжособистісних стосунків у суспільстві, спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення вербальних проявів конфлікту, з одного боку, і нерозробленістю питання про реалізацію вербальної агресії в молодшому середовищі, з іншого. Метою дослідження є визначення лінгвостилістичних особливостей реалізації вербальної агресії в сучасному соціумі. Отримані результати, на нашу думку, сприятимуть розширенню наукових уявлень про природу мовленнєвої агресії, про засоби реалізації інвективних інтенцій мовця.

Для аналізу конфліктної мовленнєвої взаємодії першочерговим завданням видається уточнення поняття конфлікту та встановлення релевантності різних його проявів у мовленні для конструювання конфліктного спілкування індивідів [1: 311].

Феномен конфлікту існував відколи з'явилися перші спільноти людей. У ході історичного розвитку значно змінилась сутність конфліктів у суспільному житті людини. Певних змін зазнає й ставлення до конфлікту: його сприйняття як безпечно негативного феномена поступається розумінню того, що конфлікт — це нормально; це не обов'язково погано; це те, що може бути добре; це те, з чим можна попрацювати [2: 37]. До конфліктних ситуацій дослідники відносять суперечки та сварки, які характеризуються зіткненням протилежно спрямованих точок зору та інтересів тих, хто конфліктує, та знаходять вербальну реалізацію в стратегіях та тактиках їхньої мовної поведінки [3: 237].

Мова, як відомо, є відображенням психічної діяльності індивіда, що являє собою поєднання та взаємодію двох основних сфер — раціональної та емоційної. Конфлікт, який першочергово має психічну природу, чудово демонструє цю взаємодію в своїй мовній репрезентації. Зіткнення протилежних точок зору в конфлікті супроводжується сильними емоційними переживаннями його учасників. Суперечка базується більшою мірою на негативних емоціях, які подавляють раціональні процеси. З цієї точки зору, сварка вважається деструктивним видом спілкування й представляється вербально у вигляді дискурсу вербальної агресії [4: 287]. Вербальна агресія — вираз негативних відчуттів як через форму (крик, виск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка) [5: 154].

У лінгвістиці проблема агресії розглядається в конфліктному дискурсі, а також вербальна (інвективна) агресія — як засіб висловлю-

вання емоцій. Як зазначає С. В. Форманова, “у конфліктній мовленнєвій ситуації, в якій реалізується інвективна стратегія, інвектор та інвектант частіше за все використовують вербальну агресію, оскільки, коли в них не вистачає аргументів, у словесній дуелі переважають емоції” [6: 145]. Один з яскравих прикладів використання мовної агресії та ненормативної лексики можна знайти у відомому листі запорізьких козаків турецькому султану:

“Ти, султан, чорт турецький, і проклятого чорта брат і товариш, самого Люцперя секретар. Якій ты в чорта лицарь, коли голою сракою їжак не вб'єш. Чорт висирає, а твое військо пожирає. Не будеш ты, сучий ты сине, синів християнських під собою мати, твоего війська мы не боїмось, землею і водою будем битися з тобою. Вавилонський ты кухарь, Макидонський колесник, Іерусалимський бравирник, Александрійський козолуп, Великого и Малеого Египта свинарь, Армянська злодюжа, Татарський сагайдак, Каменецький кат, у всего світу і підсвіту блазень, самого гаспида внук и нашого хуя крюк. Свиняча ты морда, кобыляча срака, різницька собака, нехрещений лоб, мать твою вйоб. От так тобі запоріжці висказали, плюгавче. Не будеш ти і свиней християнських пасти. Теперь кончаємо, бо числа не знаємо і календаря не маємо, місяця у небі, год у книзі, а день такий у нас, який і у Вас, за це поцілуй в сраку нас!” [7].

Отже, розмовна мова наших пращурів також була насичена “агресивною” лексикою, зокрема, це різного роду прокльони: *а щоб тобі чорне було; а щоб тобі відмовили, як чогось попросиш; а щоб ти щастя не знав; а щоб ти луснув; а щоб ти сказився!*

“Агресивна” лексика наших бабусь і дідусів відрізняється від сучасної. Нині активно використовується в мовленні мат, а раніше образливі слова були дещо іншого походження: *дристун, бздюха, поцілуй собаку в сраку, вражі діти, ти гімно нероздушене* тощо.

Як слушно зауважив Г. Кусов, “під час образи комунікативний тиск на особистість відбувається через вплив на її ціннісну сферу, складовою якої є соціальний статус індивіда, виражений у лінгвокультурі як авторитет, та етнокультурних уявлень про соціальний ідеал, наслідувати який прагне особистість” [8: 7].

Розмовна лексика агресії — це просторіччя та спеціальна лексика: сленг, жаргонізми, професіоналізми, вульгаризми, діалектні та контекстуальні слова. І в повсякденному житті такі слова використовуються суто на автоматичному рівні. Ненормативна лексика, лайка виконують в мовленні людей до 30 різних функцій — від психологічної

розрядки, вислову невдоволення, презирства до способу переконання співрозмовника. Наприклад, серед сучасної молоді популярною є така лексика: *заїбали, похуй, отвечаю, блядь, ублюдох, не сци, піздец, не будь чмом, педик* тощо.

Деякі за допомогою лайки присягаються, для підлітків вона послуговує своєрідним засобом самоствердження. Військові та керівники за допомогою лайки руйнують бар'єри та наближаються до підлеглих. Лайка допомагає зв'язати в спілкуванні різні сегменти мовлення. Хоча на перший погляд лайка — це звільнення почуттів, але лихослів'я породжує лихослів'я. Погана мова підливає масло у вогонь емоцій. Очевидним є те, що ненормативна лексика широко і привселюдно вживається представниками усіх шарів населення, а особливо молоддю, і викоринення її є доволі проблематичним процесом.

Як відомо, лихослів'я є видом регресивного психологічного захисту. Використання лайки для підлітків є також мотивованим з точки зору психічної розрядки і самоствердження. Особливо бентежить те, що сучасна молодь занадто агресивна і у своїх діях, і у своїх словах. Молодіжне мовлення останнього десятиліття відрізняється особливою різкістю, брутальністю. Ці прояви мовної волі характерні для кризових періодів розвитку суспільства. Вживання інвективи, жаргонів, сленгу стало нормою. Психологи, лінгвісти, культурологи говорять про “емансипацію мата”. З ненормативної лексики майже остаточно знято табу, а отже відбувається певна культурна деградація нації. Цей процес може стати зворотнім, якщо докласти певних зусиль і серйозно поставитися до даної проблеми.

Кожен з нас хоча б раз ставав свідком звичайної розмови підлітків, школярів, студентів, і почуте справило досить негативне враження. Звичними і цілком нормальними у дружній молодіжній розмові є такі слова, як: *довбаний, ні фіга, хреновіше, на хера, придурок, мудака, паскудна, підйобувати, суки, хрін з ним, падли*, а також вигуки на кшталт *бляха, блін, йолки-палки, ну блін ваще* тощо. А в окремих випадках подібні висловлювання лише “квіточки”. Безперечно, особа підлітка формується не сама по собі, а під впливом середовища, що його оточує. Особливо важлива роль так званих малих груп, в яких підліток взаємодіє з іншими людьми. Перш за все, це торкається сім'ї.

За нашими спостереженнями, протягом підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка агресивності.

Прояви різних форм агресивності у підлітків 10–15 років:

Вікові групи	Прояви вербальної агресії
10–11 літні підлітки	34 %
12–13 літні підлітки	51 %
14–15 літні підлітки	72 %

З наведених даних видно, що в міру дорослішання у підлітків все сильніше виявляється вербальна агресія. Також на розвиток підлітка впливає соціальний стан сім'ї. За даними соціологів, вербальні форми агресивної поведінки є типовими для більшості підлітків з сім'ї службовців середньої ланки та з середовища малокваліфікованих підсобних працівників.

Прояви вербальної агресії у підлітків різних соціальних верств населення:

Соціальні шари (середовища)	Прояви вербальної агресії
Робітники	50 %
Будівельники	60 %
Сільські трудівники	65 %
Малокваліфіковані підсобні працівники	75 %
Службовці середньої ланки	75 %
Керівні працівники	35 %
Торгові працівники, комерсанти	25 %
Інтелігенція (вчителі, лікарі, інженери)	55 %

Лінгвістика сприймає конфлікт як явище, небажане у вербальній комунікації. Вивчення конфліктної мовної взаємодії неможливе без урахування особливостей не тільки мовленнєвої, але й позамовленнєвої діяльності. Як відзначає Л. П. Крисін, “у наші дні надзвичайно високим є рівень агресивності у мовленнєвій поведінці людей. Надзвичайно активізувався жанр мовної інвективи, що використовує різноманітні засоби негативної оцінки поведінки й особистості адресата, — від експресивних слів та зворотів, які знаходяться у межах літературного слововживання, до грубо просторічної й образливої лексики. Усі ці особливості мовлення — наслідок негативних процесів, що відбуваються у позамовленнєвій дійсності; вони тісно пов'язані з загальними деструктивними явищами в галузі культури й моралі” [9: 26].

Результати культурно-історичного досвіду народу втілені в мові, а, як відомо, мова впливає на формування національного характеру. І, мабуть, саме завдяки мовним особливостям англійці та американці більш ввічливі та менш емоційні ніж носії української та російської

мов. Проте і в англійській мові зустрічається інвективна лексика. Зокрема, деякі слова загальноновживані і в українському суспільстві: *Shit (лайно)*, *Piss (сеча)*, *Fuck (статевий акт)*, *Cunt (жіночий статевий орган)*, *Cocksucker (той, хто смоче чоловічий статевий орган)*, *Motherfucker (той, що має статевий акт із матір'ю)*, *Tits (жіночі груди)*. Це так звані “Сім брудних слів” (“Seven dirty words”) [10].

Існує низка факторів, що, на нашу думку, сприяють поширенню ненормативної лексики. Це:

- вживання ненормативної лексики засобами масової інформації;
- криза сучасної мовної культури;
- демократизація мовної культури;
- зниження якості друкованої продукції;
- виховання дітей у неблагонадійній родині;
- шкільне середовище.

Особливе місце в мовленні молоді посідає молодіжний жаргон. Причому кількісний склад його поповнюється щодня: *депресняк*, *поковбаситися*, *кльово*, *бухло*, *нажертися*, *обламатися* та ін. Це означає, що фантазія молоді в напрямку образ дуже гарно працює. Хочемо зазначити, що вживання ненормативної лексики не несе образливого характеру в розмові товаришів. Це сприймається як дружній жарт. За результатами здійсненого опитування, 72 % молоді в своєму мовленні використовують ненормативну лексику і лише 15 % уникає такого вживання. Поведінка і ненормативне мовлення тісно взаємопов'язані. Це відзначається хоча б тим, що вихована дитина у присутності дорослих не дозволить собі виражатися грубо. Для підлітків агресія — це спосіб самовираження. З роками погляди на життя змінюються, людина дорослішає, і якщо зріла, доросла особа дозволяє собі виражатися непристойно, то тут вже мова йдеться про неповноцінність.

Стратегії й тактики вербальної агресії реалізуються як за допомогою лексичних засобів, тобто шляхом вживання у висловлюванні слів і словосполучень із негативно-оцінною семантикою або багатозначних лексичних одиниць, одне або кілька значень яких є негативно-оцінними, так і за допомогою стилістичних засобів — метафори, гри слів, іронії (*your bunny wrote, near bird, peace duke, chop is dish, mi ni разу не лох, поцало-мяоцало, голубець*).

Зокрема, хочеться підкреслити важливість інтернет-ресурсів для молоді. Там вони черпають не лише інформацію, але й мають необмежену можливість самовиражатися. Головна небезпека, на нашу думку, полягає у спрощенні й збідненні характеру спілкування, “розкутос-

ті” поведінки в Інтернеті. Значення тут набуває проблема морально-етичної поведінки користувачів: якими є моральні наслідки розвитку комп’ютерного спілкування? Робить воно людину гіршою чи кращою? Дослідник Н. Постман стверджує, що з розвитком електронної комунікації змінився характер людських цінностей, що призвело до морального дефіциту [11:33–34]. Так, наприклад, на сайті *Вконтакте* можна спостерігати такі фрази у спілкуванні комунікантів: *не делаю я нехера; ты что ебанулся; чё ты мне ебёшь мозги; хारे гнать; лярва малолетняя; bitch* і т. д. [12].

Анонімність, а отже й безпека користувача, є ще одним сприятливим фактором для прояву агресії. Крім того, опоненти-комуніканти знаходяться на одному рівні і мають однакові права, адже в мережі вік, стать, посада не мають жодного значення. Комп’ютерно-опосередкована комунікація створює нове медіа-середовище, породжуючи нові моделі людського спілкування.

Існують також певні фактори, які визначають поведінку розмовників. До зовнішніх факторів належать традиції і норми, які виникли у певному етнокультурному суспільстві, моделі мовленнєвої поведінки, які стали соціально значущими та засвоєні особистістю. Внутрішні фактори міжособистісних конфліктів пов’язані з тими індивідуально-психологічними особливостями людей, які призводять до того, що вони обирають саме конфліктний, а не якийсь інший засіб вирішення суперечки. Вони зумовлені специфікою процесів, що відбуваються у психіці людини, в її взаємодії з іншими людьми та навколишнім середовищем. Психологи стверджують, що ініціатором конфлікту найчастіше є інвективна особистість, яка схильна до розв’язання конфлікту та його посилення, до встановлення свого домінування, до підкорення іншої людини, її інтересів своїм [13: 76–77]. Для того щоб домогтися відчуття соціальної повноцінності, такий комунікант повинен завдати співрозмовникові морального дискомфорту.

Мовна агресія дуже часто проявляється і по відношенню до представників інших національностей. Виникає конфлікт культур, причини якого також важко пояснити. Люди негативно реагують на чужоземця, не зважаючи ні на що. І причина полягає лише в тому, що інший колір шкіри, або ж інший розріз очей, або інша мова та інші погляди на життя. А глобальні мережі дозволяють брати участь у комунікації користувачам, які знаходяться у різних географічних точках земної кулі. При такому контакті різних культур напруження настає внаслідок очевидних розбіжностей у культурі, нормах поведінки.

Наприклад: *the Flying Finn, frogs, randy, хачик, нігер, вузькоокий, фашист, чурка, молдованін, чорножопий, америкос* тощо.

Можливо, агресія в Інтернеті пояснюється ще й тим, що значну частину користувачів становлять молоді люди, чия поведінка є відповіддю на свою нереалізованість у реальному житті та бажанням зробити щось, аби відрізнятись від однолітків. У віртуальному світі вчинки підлітків визначаються тими ж правилами, що регулюють їхню поведінку у реальному світі. Завдання старшого покоління — навчити підлітків поводити себе етично, незважаючи на те, що навколо існує безліч прикладів негативної поведінки. На сучасному етапі, коли відбувається трансформація суспільного життя, змінюються пріоритети діяльності й розвитку особистості, особливого значення набуває культура спілкування. Криміналізація суспільства, поява у мовленні значної кількості сленгів, жаргонів, використовуваних різними соціальними групами, змушує нас серйозно замислитися над проблемою чистоти мови. Ця проблема є ключовою з погляду національної культури, у тому числі і мовної. Саме тому проблема культури мови була, є і ще довгий час буде знаходитися в центрі уваги громадськості.

Прикро, що слова книжно-писемної мови у наш час використовуються в жанрах наукової статті, доповіді і мало вживаються в побутових ситуаціях спілкування. Потрібно знаходити ефективні методи боротьби з таким явищем, як мовна агресія. З одного боку, це можна розглянути як вульгаризацію мови, з іншого — це є свідченням змін у культурному процесі. Так, іноді ненормативна лексика допомагає виразити емоційний стан, влучно висловити свою думку, але потрібно знати міру. Культура мови регламентується законом. У чинному законодавстві є стаття, що передбачає карну й адміністративну відповідальність за вживання нецензурних висловів. Надію на покращення нинішньої мовної ситуації дає той факт, що в сучасному суспільстві немодно бути “неправильним”. Рівень культури соціуму, особливості розвитку культури великою мірою детермінують стан і статус мови. Слід пам’ятати, що мова — це не лише інструмент розумової дії і засіб передачі інформації, а й форма соціальної поведінки, що утворює певне смислове поле.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Фролова І. Е. Вербалізація конфлікту у дискурсі / І. Е. Фролова — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
2. Гришина Н. В. Психологія конфлікту / Наталья Владимировна Гришина — Санкт-Петербург : Питер, 2002. — 356 с.

3. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / За ред. І. С. Шевченко. — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
4. Изард К. Е. Эмоции человека / К. Е. Изард. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 440 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К : Перун, 2005. — 917 с.
6. Форманова С. В. Інвектива як засіб сугестивного впливу / С. В. Форманова // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць. — Вип. 18. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 143–152.
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Г. В. Кусов. — Волгоград, 2004. — 27 с.
9. Фролова И. Е. Конфликтное речевое взаимодействие / И. Е. Фролова // Вестник Харьковского университета. — Вып. 537 — Харьков, 2001. — С. 23–29.
10. <http://sez.hiblogger.net/6443.html>
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / Светлана Григорьевна Тер-Минасова — М. : Слово, 2000. — 624 с.
12. Вконтакте. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.vkontakte.ru
13. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / Владимир Ильич Жельвис. — М. : Ладомир, 2001. — 350 с.